

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.13>**Г. Г. Харченко***orcid.org/0000-0002-4525-2805**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри цивільного права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РЕКОДИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Вже протягом тривалого часу в Україні ведеться робота з рекодифікації цивільного законодавства. З цією метою відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 650 [1] була створена робоча група з питань рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. Результатом її діяльності стало оприлюднення у 2020 році Концепції оновлення Цивільного кодексу України [2] (*далі – Концепція*). Серед ключових завдань, визначених авторами Концепції, передбачалося уточнення положень стосовно переліку загальних засад цивільного законодавства.

Така постановка завдання є цілком логічною і зрозумілою, враховуючи те значення і роль, які при правовому регулюванні відносин мають і відіграють у праві загальні принципи (засади). Саме вони визначають основний напрям розвитку законодавства та сприяють вдосконаленню змісту правових норм. Повнота закріплення в законодавстві переліку принципів і чіткість їх змістового розкриття значною мірою зумовлюють ефективність права у вирішенні спорів між учасниками правовідносин, а відтак – і реальне наповнення такого загальноправового принципу як принцип справедливості, покладеного у базис всього правового регулювання суспільних відносин. Однак, попри те, що в сучасному законодавстві правові принципи формально присутні, практика свідчить, що їх зміст нерідко розкрито недостатньо або без урахування специфіки окремих груп правовідносин.

Метою написання цієї статті є здійснення критичного аналізу напрацьованих у Верховній Раді України пропозицій щодо можливого внесення змін до Цивільного кодексу України в контексті питання законодавчого закріплення в ньому нового переліку правових засад.

Окремі аспекти визначеної вище проблематики, присвяченої правовим засадам в оновленому Цивільному кодексі України, вже висвітлено низкою вчених-цивілістів, зокрема А. Гриняком, Ю. Заїкою, О. Кохановською, Н. Кузнецовою, В. Мазур, Ю. Чалим та ін., однак, попри це, актуальність цього питання наразі не зменшується, зокрема, з огляду на жваве продовження

обговорення цього питання у колах науковців і правознавців-практиків з метою подальшого пошуку оптимальних шляхів його остаточного вирішення Верховною Радою України на законодавчому рівні.

Слід констатувати, що в розрізі тренду на оновлення (рекодифікацію) цивільного законодавства України, одним із завдань такої роботи постає його удосконалення й осучаснення відповідно до світового досвіду та сучасних потреб цивільного обороту, а це вимагає від правознавців проведення поглибленого і критичного аналізу сучасного стану цивільного законодавства в контексті виявлення недоліків у механізмі правового регулювання цивільних відносин, у тому числі щодо повного і належного закріплення в ньому правових засад.

Наразі в чинному Цивільному кодексі України [3] (*далі – ЦК України*) принципи цивільного законодавства не структуровані та не систематизовані належним чином. Так, наприклад, спостерігається *недооцінка ролі спеціальних принципів* у галузі права. Наявність такого недоліку визнається майже усіма правознавцями, а тому й автори Концепції у напрацьованих ними пропозиціях звертали увагу на необхідність уточнення окремих принципів ст. 3 ЦК України, зокрема заміни принципу свободи договору на свободу правочину, а разом з тим доцільності визначитися у процесі нормопроєктування з місцем розташування таких важливих для сучасного громадянського суспільства принципів як то: свобода інтелектуальної (творчої) діяльності; неприпустимість свавільного втручання у геном людини; усвідомленої відповідальної взаємодії людини з автономними роботами та штучним інтелектом тощо [2, с. 8].

Вбачається, що дещо подібного підходу дотримувалась й робоча група з підготовки законопроекту з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, утворена розпорядженням Голови Верховної Ради України від 20 липня 2020 року № 260. У напрацьованих нею законопроектах № 14056 [4] та № 14057 [5] (про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги

першої та книги другої) також можна побачити прагнення поглибити й розширити систематизацію приватноправових засад в цивільному законодавстві (ст. 3 законопроекту № 14056 [4]). Однак, разом з тим, у запропонованому проекті книги 2 ЦК України (законопроект № 14057) відсутній перелік спеціальних принципів, що означає, що систематизація принципів цивільного права має половинчастий характер і не проведена належним чином за окремими напрямками цивільно-правового регулювання. Випадки прив'язки здійснення особистих немайнових прав (*в редакції законопроекту № 14057 «особистих прав» – застереження автора*) до правових засад тут поодинокі і не стосуються спеціальних принципів як таких (у законопроекті № 14057 це: ч. 15 ст. 281-5 – *принципи необхідності і пропорційності*, ч. 16 ст. 294 – *принципи добросовісності та чесної ділової практики; заборона зловживання правом* [5]). Запропоновані авторами Концепції такі принципи як: *неприпустимість свавільного втручання у геном людини; неприпустимість свавільного втручання в організм людини та її зародка, сферу репродукції людини* у законопроекті № 14057 прямо не згадуються, проте їх сутність певною мірою відтворена у змісті окремих норм права, зокрема в ч. 4 ст. 294-5, відповідно до якої «втручання у геном людини можливе лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, якщо не має на меті внесення будь-якої видозміни в геном нащадків» [5].

Отже, можемо констатувати, що розробники проектів книги 1 та книги 2 оновленого Цивільного кодексу України у викладі правових принципів, на яких має базуватися правове регулювання тих чи інших цивільних відносин, фактично застосували різні прийоми юридичної техніки, у першому випадку – кодифікація принципів в окремих статтях закону, в другому – зміст тих чи інших принципів права можна вивести лише через аналіз змісту інших норм права. Такі відмінності, на жаль, позначаються на якості систематизації та структурування правового матеріалу в запропонованих для прийняття законопроектах.

Наявну в законопроекті № 14056 систематизацію засад приватного права (ст. 3) так само навряд чи можна вважати досконалою.

По-перше, при порівнянні ст. 3 чинного ЦК України і ст. 3 законопроекту № 14056 одразу можна побачити заміну засад цивільного законодавства на засади приватного права. Закономірно виникає запитання, наскільки акт цивільного законодавства у вигляді Цивільного кодексу України може відтворювати в собі принципи приватного, а не цивільного права (законодавства). Підхід римського права щодо поділу права на публічне й приватне, який автори законопро-

екту № 14056 намагаються втілити в оновлений Цивільний кодекс України, насправді не повністю відповідає сучасному стану правової системи України, оскільки для римлян приватне право було тотожним праву цивільному, тоді як в Україні до приватноправових відносин відносяться не тільки цивільні, а й трудові, житлові, земельні тощо. Отже, виникає питання, чи мають принципи приватного права, передбачені ст. 3 законопроекту № 14056, автоматично поширюватися й на всі інші, разом з цивільними, види приватноправових відносин. Якщо саме такою ідеєю розробники законопроекту № 14056 керувались, то чому вони не ставили собі завданням розробити Кодекс приватного, а не цивільного, права?

Цікаво, але проблематика визначення в оновленому Цивільному кодексі України принципів приватного (цивільного) права чи то законодавства є своєрідним відображенням подібної правознавчої полеміки з приводу доцільності фіксування в Конституції України принципу верховенства права замість принципу верховенства закону. Закон, на відміну від права, – це завжди конкретна правова норма, яка забезпечує більшу юридичну визначеність і стабільність правозастосування, а тому не сприяє судовій «правотворчості», коли суди починають тлумачити «право» поза законом і часом всупереч його приписам. У сучасній судовій практиці такі реалії стали об'єктивною дійсністю, зокрема, в контексті застосування Верховним Судом принципу реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю, не передбаченого законодавством України. Згідно з цим принципом факт володіння нерухомим майном суди намагаються підтверджувати записом державної реєстрації суб'єктивного речового права на нерухоме майно навіть всупереч фактичним обставинам справи, коли позивач насправді позбавлений фактичного володіння таким майном, попри те, що в державному реєстрі за ним суб'єктивне речове право на нерухоме майно зареєстровано. Така практика Верховного Суду суперечить приписам Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1.07.2004 р. № 1952-IV [6], положення якого спрямовані на реєстрацію речових прав на нерухоме майно, а не фактичних станів щодо такого майна. Напрацювання подібної судової практики часто пояснюється лише одним аргументом – *справедливо* вирішити приватноправовий спір, а справедливість, як відомо, це поняття оціночне і відносне у правозастосуванні.

По-друге, назва ст. 3 законопроекту № 14056 «Загальні засади приватного права» [4] дає підставу для висновку, що у зазначеній статті мають бути наведені принаймні галузеві принципи цивільного права, щодо яких принципи

інститутів цивільного права мають бути спеціальними. Однак цього критерію автори законопроекту № 14056 не дотрималися. А тому до загальних засад долучені спеціальні принципи цивільного права, які за своїм призначенням просто не поширюються на всі види цивільних відносин. Зокрема йдеться про заборону проти-правного позбавлення права власності або про свободу договору. Альтернативним і, як здається, більш правильним варіантом подібних *загальних* для всього цивільного права принципів могло б бути їх формулювання як то: «заборона проти-правного позбавлення цивільних прав», «свобода правочину».

Іншим, проте не менш важливим, аспектом оцінки змісту ст. 3 законопроекту № 14056 є те, чи можна визнати загальними для цивільного права ті принципи, які не є універсальними у своїй дії, тобто можуть виключатися із застосування в тих чи інших ситуаціях? Наприклад, принципи справедливості та розумності не мають винятків у застосуванні в цивільному праві не мають, тоді як принцип «свободи договору або іншого правочину» об'єктивно має свої обмеження у дії, зокрема, з огляду на те, що «не допускається недобросовісна поведінка особи, що вчиняється з основною метою завдання шкоди іншій особі, національній безпеці, довкіллю та/або культурній спадщині, а також зловживання правом в інших формах» (ч. 3 ст. 13 законопроекту № 14056 [4]). В універсальному вимірі таку загальну засаду можна б було сформулювати як «свободу правочину, який не заборонено законом», що, до речі, буде узгоджуватися із змістом принципу диспозитивності, також передбаченого в законопроекті № 14056.

Однак і у випадку з принципом заборони проти-правного позбавлення цивільних прав, й у випадку з принципом свободи правочину, який не заборонено законом, питання доцільності такої їх трансформації все одно може залишитися, оскільки такий принцип як заборона проти-правного позбавлення цивільних прав змістовно підпадає під дію принципу диспозитивності, який не допускає будь-які заборонені діяння. Так само й принцип свободи правочину об'єктивно обмежується тим, що вчинення будь-якого правочину є можливим, якщо це не заборонено приписом закону. Відповідно постає питання, чи маємо у статтю оновленого Цивільного кодексу України, яка визначає *загальні* засади приватного права, включати різновиди принципу диспозитивності.

По-третє, вадою цивільного законодавства України і законопроектів № 14056 та № 14057 є, окрім іншого, й те, що принципи цивільного права не мають належного законодавчого визначення, що об'єктивно створює передумови для

суб'єктивного їх правозастосування, насамперед в судовій практиці, і зводить принципи цивільного права до оціночних понять. Так, закріплення у загальних засадах приватного права принципу диспозитивності разом з принципом приватної автономії, який змістовно авторами законопроекту № 14056 не визначається, об'єктивно створює проблематику співвідношення цих принципів у цивільному законодавстві: якщо ці принципи не тотожні, то які відмінності між ними мають визначати особливості їх правозастосування на практиці? Відповідно, чи є допустимим у цивільному законодавстві дублювання окремих елементів цих принципів у їх змісті? Якщо так, то як автори законопроекту № 14056 пояснювали самі собі таку доцільність з прикладної точки зору?

Вважаємо, що цивільне законодавство не слід обтяжувати доктринальними, суто науковими концептами. Перелік загальних засад в цивільному законодавстві має бути обґрунтований виключно функціональною доцільністю кожного правового принципу крізь призму вже наявної практики правозастосування. Враховуючи досвід розробки і прийняття Німецького цивільного уложення 1896 року, маємо усвідомлювати, що привнесення в нормативно-правовий акт «наукового елементу», узагальненого і не розкритого належним чином у правових нормах, здатне не покращити, а навпаки, погіршити якість механізму правового регулювання цивільних відносин.

Крізь призму таких міркувань, маємо визнати, що наявна в Україні усталена правотворча практика, коли принципи цивільного права часто законодавчо не визначаються, насправді, не відповідає принципу юридичної визначеності в праві, складовими елементами якого, відповідно до позиції Конституційного Суду України, є *чіткість, зрозумілість, однозначність* норм права [7]. Ця проблематика у правозастосовній практиці може посилитися і з огляду на те, що автори законопроектів № 14056 та № 14057 намагаються дублювати назви окремих принципів цивільного права латинськими термінами, наприклад, принцип доброзвичайності (*boni mores*).

Слушно буде зазначити, що термін «*boni mores*» у римському приватному праві був абстрактним поняттям за своєю суттю і не визначався чітко й однозначно в римських правових джерелах, а тому його інтерпретація в сучасних умовах може мати дискусійний характер, зокрема, через те, що для римського приватного права рабство було цілком допустимим і справедливим явищем. У цьому питанні слід брати до уваги, що римське приватне право мало багатовікову історію свого розвитку і в різні етапи

свого існування постійно трансформувалося. Відповідно праворозуміння та правозастосування окремих римських правових термінів (виразів) з часом могло змінюватися, у тому числі змістовно, а тому практика використання латинських термінів (виразів) у цивільному законодавстві поєднана з відсутністю законодавчих дефініцій засад цивільного права може мати приховані та непередбачувальні ризики в їх правозастосуванні.

У цьому контексті знову ж таки доцільно враховувати досвід розробки Німецького цивільного уложення 1896 року, автори якого досліджували і опрацьовували римське приватне право не з метою простого копіювання його інститутів (термінів) в німецьке цивільне законодавство, а з метою перетворити чуже право у власне з творчою і фаховою адаптацією досліджуваного правового матеріалу під сучасні умови тодішнього життя і цивільного обороту.

Завжди маємо виходити з того, що якість нормативно-правового акта визначається насамперед відсутністю суперечностей у тексті документа, чіткістю та ясністю прописування правових норм, відсутністю узагальнюючих понять, *змістова складова яких не конкретизована*. Привнесення в оновлений Цивільний кодекс України «іноземного елементу» у вигляді римських термінів (виразів) лише *ускладнить праворозуміння приписів цивільного законодавства пересічним особам*, тоді як закони мають прийматися не для правознавців і фахівців, а в інтересах звичайних людей, враховуючи у тому числі й те, що зі змісту ст. 68 Конституції України [8] випливає необхідність їх знання кожною особою.

Крім того, зазначений вище прийом юридичної техніки не зовсім узгоджується й з приписами чинного законодавства України. Так, відповідно до статті 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова [8]. Згідно з ч. 1 ст. 13 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII мовою нормативно-правових актів є державна мова [9]. До того ж, Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX передбачено, що текст нормативно-правового акта має викладатися державною мовою відповідно до стандартів української правничої термінології та українського правопису. При формулюванні норм права *обмеженому використанню підлягають запозичені іношмовні слова* у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники (ст. 35) [10]. З огляду тільки на ці позиції вітчизняного законодавства, використання латинських термінів (виразів) поряд з такими самими, ідентичними за змістом, українськими вбачається недоречним.

Те, що питання належного і чіткого визначення в оновленому Цивільному кодексі України переліку і змісту цивільно-правових принципів є істотним і вагомим для покращення або у протилежному випадку погіршення якості правового регулювання цивільних відносин сьогодні підтверджує і новітня судова практика в Україні. Відповідно до неї Верховним Судом загальні засади (принципи) по своїй суті визнаються нормами прямої дії, а тому інші джерела правового регулювання, насамперед, акти цивільного законодавства, мають відповідати їх змісту. Останні (принципи) також повинні враховуватися й при тлумаченні норм, що містяться в актах цивільного законодавства [11].

Узагальнюючи викладене, доцільно зазначити, що подальше реформування цивільного законодавства України має ґрунтуватися на чіткому, системному й концептуально виваженішому підході до визначення цивільно-правових засад. Саме послідовне структурування принципів, законодавче розкриття їх змісту та усунення термінологічних і методологічних неузгодженостей здатні забезпечити єдність правозастосування, підвищити передбачуваність правових наслідків і зміцнити довіру до цивільного законодавства як основи приватноправового регулювання в Україні.

Література

1. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2019 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 31.10.2025).
4. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої: Законопроект № 14056 від 21.09.2025 р. / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356> (дата звернення: 31.10.2025).
5. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої: Законопроект № 14057 від 21.09.2025 р. / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355> (дата звернення: 31.10.2025).
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 31.10.2025).
7. Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-п/2020 у справі № 1-5/2018(746/15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

9. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

10. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14.12.2022 р. у справі № 126/2200/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107984722> (дата звернення: 31.10.2025).

Анотація

Харченко Г. Г. Рекодифікація принципів цивільного права. – Стаття.

У статті досліджено проблематику визначення та законодавчого закріплення засад (принципів) цивільного права в контексті оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України. На основі аналізу Концепції оновлення Цивільного кодексу України 2020 р. та законопроектів № 14056 і № 14057 розкрито недоліки напрацьованих пропозицій щодо реформування цивільного законодавства України крізь призму систематизації та структурування принципів цивільного права на загальні і спеціальні.

Наголошено, що відсутність у запропонованому проекті книги 2 Цивільного кодексу України (законопроект № 14057) переліку спеціальних принципів свідчить про те, що систематизація принципів цивільного права має половинчастий характер і не проведена належним чином за окремими напрямками цивільно-правового регулювання. У проектах книги 1 та книги 2 оновленого Цивільного кодексу України при викладі правових принципів фактично застосували різні прийоми юридичної техніки, що позначилось на якості систематизації та структурування відповідного правового матеріалу в запропонованих для прийняття законопроектах.

Обґрунтовано, що використання латинських термінів у проектах книги 1 та книги 2 Цивільного кодексу України не повною мірою відповідає вимогам законодавства про державну мову та принципу юридичної визначеності. Привнесення в оновлений Цивільний кодекс України «іноземного елементу» у вигляді римських термінів (виразів) лише ускладнить праворозуміння приписів цивільного законодавства пересічним особам, тоді як закони мають прийматися не для правознавців і фахівців. Вадою цивільного законодавства України і законопроектів № 14056 та № 14057 є, окрім іншого, й те, що зміст принципів цивільного права законодавчо належним чином не визначається, що об'єктивно створює передумови для суб'єктивного їх правозастосування, насамперед в судовій практиці, і зводить принципи цивільного права до оціночних понять.

Підсумовуючи, автор доходить висновку, що подальше реформування цивільного законодавства України в контексті питання принципів цивільного права має ґрунтуватися на чіткому, системному структуруванні та законодавчому розкритті змісту цивільно-правових засад для забезпечення єдності правозастосування, особливо зважаючи на те, що Верховний Суд визнає ці засади нормами прямої дії.

Ключові слова: оновлення Цивільного кодексу України, принципи цивільного права, рекодифікація, юридична визначеність, загальні і спеціальні принципи.

Summary

Kharchenko H. H. Recodification of civil law principles. – Article.

The article examines the issues of defining and legislatively enshrining the foundations (principles) of civil law in the context of updating (recodification) of civil legislation in Ukraine. Based on an analysis of the Concept for Updating the Civil Code of Ukraine 2020 and draft laws № 14056 and № 14057, the article reveals the shortcomings of the proposals for reforming the civil legislation of Ukraine through the lens of systematizing and structuring the principles of civil law into general and special ones.

It is emphasized that the absence of a list of special principles in the proposed draft of Book 2 of the Civil Code of Ukraine (draft law № 14057) demonstrates that the systematization of civil law principles is incomplete and has not been carried out properly in certain areas of civil law regulation. In the drafts of Book 1 and Book 2 of the updated Civil Code of Ukraine, different legal techniques were actually used in the presentation of legal principles, which affected the quality of the systematization and structuring of the relevant legal material in the draft laws proposed for adoption.

It has been substantiated that the use of Latin terms in drafts of Book 1 and Book 2 of the Civil Code of Ukraine does not fully comply with the requirements of the legislation on the state language and the principle of legal certainty. The introduction of a «foreign element» in the form of Roman terms (expressions) into the updated Civil Code of Ukraine will only complicate the understanding of civil law provisions for laypersons, whereas laws should not be adopted for lawyers and specialists. One of the shortcomings of Ukrainian civil law and draft laws № 14056 and № 14057 is, among other things, that the content of civil law principles is not properly defined by law, which objectively creates conditions for their subjective application, primarily in judicial practice, and reduces the principles of civil law to evaluative concepts.

In conclusion, the author concludes that further reform of Ukraine's civil legislation in the context of civil law principles should be based on clear, systematic structuring and legislative disclosure of the content of civil law principles to ensure uniformity in law enforcement, especially given that the Supreme Court recognizes these principles as directly applicable norms.

Key words: updating the Civil Code of Ukraine, principles of civil law, recodification, legal certainty, general and special principles.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 24.12.2025